

הרב נועם הלוי

”בנערינו ובזקנינו נלך” – חינוך הילדים

מדברי הרב מרדכי אליהו זצ”ל בנושא חינוך הילדים¹

”בְּנַעֲרֵינוּ וּבְזַקְנֵינוּ נֵלֵךְ בְּכַנְיָנוּ וּבְכַנּוּתָנוּ בְּצִאֲנָנוּ וּבְבִקְרָנוּ נֵלֵךְ כִּי חָג ה' לָנוּ”
(שמות י', ט)

כשמשה רבנו מתייצב לפני פרעה ומצוה אותו לשלוח את עם ישראל, ומאיים עליו במכת ארבה, מגישים עבדי פרעה נגדו הצעת ”אי אמוך” ואומרים לו (שמות י', ז) ”עַד מָתִי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים וְיַעֲבְדוּ אֶת ה' אֶל-לִקְיָהֶם הִטָּרְם תִּבְדַּע כִּי אֶבְדָּה מִצְרָיִם”. וכששומע פרעה את דבריהם, הוא קורא למשה ולאהרן ואומר להם (שם, ח) ”לָכוּ עֲבְדוּ אֶת ה' אֶל-לִקְיָכֶם מִי נָמִי הַהֲלֹכִים”. ועל זה עונה לו משה רבנו (שם, ט) ”בְּנַעֲרֵינוּ וּבְזַקְנֵינוּ נֵלֵךְ בְּכַנְיָנוּ וּבְכַנּוּתָנוּ בְּצִאֲנָנוּ וּבְבִקְרָנוּ נֵלֵךְ כִּי חָג ה' לָנוּ”. אך פרעה מתנגד ואומר למשה רבנו: (שם, יא) ”לֹא כֵן לָכוּ נָא הַגְּבֵרִים וְעֲבְדוּ אֶת ה' כִּי אִתָּה אַתֶּם מְבַקְשִׁים וַיִּגְרַשׁ אֹתָם מֵאֶת פְּנֵי פְרַעֲהוּ”.

ביאור הויכוח ביניהם הוא בתפיסה האמיתית של חינוך הילדים. משה רבנו אומר לפרעה שהנערים ילכו עם הזקנים, כי הם צריכים ללמוד מהם את דרכי עבודת ה', את עבודת הקרבנות, את קיום המצוות, ובלי הנערים, לא נלך, כי אין שום תועלת בעבודת ה' אם לא ילמדו אותה לדורות הבאים. ופרעה מתווכח, כי הוא אינו מבין בתועלת שישנה כששולחים דור חדש עם דור ישן, והוא אומר למשה אדרבה עליהם להשאר במצרים ואני אשבץ אותם ב”מסגרות חינוך” במצרים, ולכן רק הגברים ילכו (והרי אנו יודעים טוב מאוד מהי דרך ה”חינוך” של פרעה שזרק את כל ילדי ישראל ליאור). ועל זה עומד משה רבנו בכל תוקף שאם אין חינוך לנוער ולקטנים (בבנינו ובבנותינו), לא ילכו כלל.

ופרעה שואל את משה אתם רוצים לעבוד את ה' ”מי ומי ההולכים” (שמות י', ח), וכשמשה עונה, נערים וזקנים, בנים ובנות, בצאן ובקר, אומר לו פרעה: אם אתם רוצים לקחת צאן ובקר בסדר, אבל ילדים וטף למה אתם לוקחים ”לכו נא הגברים ועבדו את ה'” (שם, פסוק יא) אם רצונכם לעבוד את ה', לזבוח קרבנות וכו' את זה עושים המבוגרים ולא הילדים. ועל כן אומר ”כי אותה אתם מבקשים”, ואין דרך הטף לזבוח (רש”י שם פרק י', יא) משה עונה: אצלנו הילד רואה כיצד האב מתנהג, כיצד הוא מתפלל, כיצד הוא עושה מצוות בשמחה ובטוב לבב, אע”פ שהילד קטן זה נחקק בזכרונו ומתפעל ומשתדל לעשות כן..

1 החומר המופיע במאמר זה נלקט מתוך עלוני 'קול צופיך', כאשר לשון המאמר הינה לשונו של הרב מרדכי אליהו זצ”ל.

רק לאחר מכת חושך מתרכך מעט פרעה, כמו שכתוב (שמות י' כד-כו) "וַיִּקְרָא פְרֹעֹה אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָכוּ עִבְדוּ אֶת ה' רַק צֹאנְכֶם וּבְקָרְכֶם יֵצֵג גַּם טַפְכֶם יֵלֶךְ עִמָּכֶם". והריכוך התבטא בכך שהסכים לשלוח גם את הטף. אבל משה רבנו אינו מסכים לשום פשרה, ובראותו את קשיותו של פרעה סביב המשא ומתן, הוסיף עליו תנאים יותר קשים, ודרש ממנו שלא זו בלבד שיצאו כל עם ישראל כולם, אלא גם שיתן לו זבחים ועולות משלו, ככתוב "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַם אֶתָּה תִתֵּן בְּיַדְנוּ זְבָחִים וְעֹלוֹת וְעֲשִׂינוּ לָהּ אֱלֹהֵינוּ. וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֶךְ עִמָּנוּ לֹא תִשָּׂא רַקְסָה כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לְעַבְד אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ וְנֹאנְחֵנוּ לֹא נִדְעֵ מָה נַעֲבֹד אֶת ה' עַד בֹּאֲנוּ שָׁמָּה".

מעלת חינוך הילדים לתורה

"וְהָיוּ הַפְּרָכִים פְּרָשֵׁי כְנָפִים לְמַעַלָּה סְכָכִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל הַכַּפְּרֹת וּפְנִיָהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו אֶל הַכַּפְּרֹת יִהְיוּ פְּנֵי הַפְּרָכִים וְנִתְּתָ אֶת הַכַּפְּרֹת עַל הָאָרֶץ מִלְמַעְלָה וְאֶל הָאָרֶץ תִּתֵּן אֶת הָעֲדָת אֲשֶׁר אִתָּן אֵלֶיךָ" (שמות כ"ה, כ-כא)

מהדברים אנו למדים שצורת הארון היתה כמו תיבה הפתוחה מלמעלה ולא מהצד. ויש להבין, אם מניחים את הכפורת על הארון לפני שנותנים לתוכו את לוחות הברית, הכיצד יכניסו את הלוחות כשהארון סגור וחתום ע"י הכרובים והכפורת? רש"י שואל מדוע התורה חוזרת וכותבת שצריך לתת את העדות אל הארון, והרי כבר כתבה זאת קודם לכן (שם בפסוק טז)? ומיישב, וז"ל: "ויש לומר, שבא ללמד שבעודו ארון לבדו בלא כפרת יתן תחלה העדות לתוכו, ואחר כך יתן את הכפרת עליו" עכ"ל.

ועוד נראה לומר, שיש כאן רמז גדול לעניין חינוכם של ילדי ישראל, שכן על הכפורת היו שני כרובים שהיה פניהם כפני תינוק (כרובים מלשון "כרביא" - כתינוק), ולכאורה מה מצאה התורה טעם שיהיו פני תינוקות על ארון העדות, היה מן הדין צריך להיות שם פני גאונים וצדיקים? אלא התורה באה ללמדנו, דרך בחינוך הבנים, שכבר בהיותם תינוקות רכים צריכים לחבר אותם לתורה, וכך יגדלו לתפארת עם ישראל - "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז", שצריך לחנך אותם ללכת בדרך התורה. ולמרות שהעדות כבר ניתנה בתוך הארון, בכל אופן הילדים צריכים להיות במעלה ובחשיבות גדולה, ולא לזלזל בהם חלילה, כי אם לא מחנכים אותם ומוקירים את תורתם כבר מגיל קטן, אז כאשר יזקינו ייאמר עליהם "זקנים משער שבתו" ולא יתקיים בהם "ונערים מנגינתם". ועל כן הזכירה התורה את הכפורת עם שני הכרובים בהתחלה.

אמור ואמרת - חינוך הילדים

”וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֱהֲרֹן וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם לְנַפֵּשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמִּי”
(שמות כ”א, א)

”אמור אל הכהנים - אמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים” (רש”י)

הקשו המפרשים, מדוע כפלה התורה וכתבה ”אמור ואמרת” די היה לומר ”ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים בני אהרן”? מבאר רש”י, וז”ל: ”אמור ואמרת, להזהיר גדולים על הקטנים”, עכ”ל. הפשט הוא, ישנו חיוב על הגדולים להשגיח ולהזהיר את הקטנים לפרוש מכל איסור.

רש”י לא כתב באיזה גיל של קטנים מדובר, האם קטן ביותר כגון בן יומו או בן חודש, או שמדובר בקטן שהוא בעל שכל, ואולי בן שלש עשרה או אפילו בן עשרים שנה? הפשט הוא, שצריך לשמור מטומאה אפילו תינוק בן יומו. וכיום שניתן לדעת אם העובר זכר, יש שמחמירים אפי' לאשה בהריון שכבר תחשוש לסברת המחמירים ולא תטמא למת.

ויש מבארים, ”להזהיר גדולים על הקטנים” – אינו מלשון ”אזהרה” אלא מלשון ”זוהר”, כמו ”מזהירים כזוהר הרקיע” - שצריך להאיר ולהזהיר פניו לבניו ולחנכם באהבה, וכך הדברים יחלחלו בלבם. ואם האב יקיים מצוות במאור פנים וינהג בביתו במאור פנים, אזי הבנים ילמדו מדרכיו וישפרו גם את דרכיהם.

פרשת השבוע מלמדת אותנו מחד, שיש מצוה מיוחדת לחנך את בניו למצוות. ומאידך, שההצלחה בחינוך תלויה בדוגמה האישית שהאבא מקרין לבניו. למשל, אם רואה שבניו מדברים בבית הכנסת בשעת התפלה, והוא רוצה לחנכם שלא ידברו בבית הכנסת - אם הוא עצמו אינו נזהר בכך, לא יועילו כל דברי המוסר שידבר עמם בעניין זה, אבל אם הוא עצמו נזהר בזה מאוד, הדוגמה האישית של מעשיו מקרינה על בניו, ובודאי שהחינוך שלו יועיל, ויראה ברכה בעמלו. ומסופר בשם מרן בעל ה'בן איש חי' זיע”א: מעשה בילד אחד שבא לביתו, ואימו הגישה לו לחם לאכול ובקשה ממנו שיטול ידיו ויברך כדון, אך הוא סירב ואכל בלי שנטל את ידיו ובלי ברכה. אמרה לו אמו שכשיבוא אביו היא תספר לו מה שעשה. אותו האב בעצמו לא הקפיד כל כך על נטילת ידיים ועל ברכה, כך שלא היווה דוגמה אישית במעשיו לבנו. כשהגיע האב, סיפרה לו אשתו את הדברים, והוא קרא לבנו ורצה להכותו. החזיק האב את ידו של בנו בתוך ידו שלו, ובידו השניה הרים את המקל להכותו, אך הבן שפחד מהמכה סילק מיד את ידו אחורנית, והאב קיבל את המכה, ונתמלא כעס על חוצפתו של בנו. אמר לו הבן: ראה נא אבא, הרי חרצת את משפטך בעצמך, שכן קבעת שמי שלא נוטל את ידיו לפני האוכל ראוי לקבל מכה במקל, והרי אתה עצמך לא מקפיד

בכך, ולכן קיבלת את העונש המגיע לך על פי דבריך שלך. הרי שללא דוגמא אישית, אין אדם יכול לחנך את בנו.

נערי בני ישראל - חינוך הילדים

כתוב בפרשת משפטים (שמות כ”ד, ד-ה): ”ויכתוב משה את כל דברי ה’ וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל. וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים לה’ פרים”.

אומרת הגמרא במסכת מגילה (ט’, א) ”מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והכניסן בשבעים ושנים בתים ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב”ה בלב כל אחד ואחד עצה והסכימו כולן לדעה אחת ושינו בחמש עשרה מקומות וכתבו לו: ’אלקים ברא בראשית’... וישלח את זאטוטי בני ישראל, ’ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו’ ועוד. דהיינו השם יתברך נתן בלב כולם עצה אחת לשנות כמה וכמה פסוקים, ושניים מהם כדלהלן: אותם זקנים לא כתבו ”בראשית ברא אלקים” אלא ”אלקים ברא בראשית” והטעם כפי שהסביר רש”י: ”אלקים ברא בראשית את השמים ואת הארץ – שלא יאמר בראשית ’שם’ הוא ושתי רשויות הן וראשון ברא את השני”. ולכאורה, אם יש מקום לטעות בפסוק זה והוצרכו חכמי ישראל לשנות, מדוע באמת לא כתב הקב”ה מלכתחילה כפי שהם כתבו? אלא אמר הקב”ה, אין מקום לשום טעות כי התורה פתחה דווקא במילה ”בראשית” וכדברי חז”ל ב’ ראשית, בשביל שתי ראשית, בשביל ישראל שנקראו ראשית ”ראשית תבואתו” ובשביל התורה שנקראת ראשית שנאמר ”ראשית דרכו”. בשביל ב’ ראשית הללו נבראו השמים והארץ, ואם אומות העולם אינם רוצים להבין זאת, אם אדם רוצה לטעות – שיטעה! ורק החכמים שינו לתלמי המלך כדי שלא ילגלג על התורה הקדושה.

כמו-כן את הפסוקים ”וישלח את נערי בני ישראל” ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו” שינו וכתבו לו זאטוטי בני ישראל. ומדוע שינו? כתב רש”י בגמרא: ”ואל זאטוטי בני ישראל – לשון חשיבות, אבל נערי לשון קטנות, ויאמר גרועים שלכם שלחתם לקבל פני שכינה”? וגם בזה יש לשאול אם אמנם הנערים הם ”גרועים שלכם”, מדוע לא שלח משה רבינו את גדולי ישראל לקבל פני שכינה? אלא בזה חולקים ישראל ואומות העולם. לאומות העולם יש דווקא ”לכו נא הגברים”. אין להם ענין בנערים. אצלם אין לילדים מה לעשות בבית ה’, אבל אצלנו ”בנערינו ובזקנינו” ואדרבה נערינו לפני זקנינו! חינוך הילדים מקטנות הוא החשוב ביותר וכדברי משה רבנו ”בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו ובכנותינו בצאננו

ובבקרנו נלך כי חג ה' לנו" (שמות י', ט). אם הנערים לא לומדים מהזקנים, אם אין חיבור בין הדור הישן לחדש, זה לא חג. "חג ה' לנו" כשגדולים וקטנים ביחד. ואפילו תינוק שפותח את פיו וכבר יודע לדבר אביו מלמדו לומר "תורה ציוה לנו משה" וכו'. כי "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז להשבית אויב ומתנקם".

כי איך אעלה אל אבי

יהודה מפציר ביוסף לקחת אותו לעבד תחת בנימין, ובפיו טענה חזקה: "וְעָתָה יֵשֶׁב נָא עִבְדְּךָ תַּחַת הַנְּעֵר עִבְדֵי לְאֲדֹנָי וְהַנְּעֵר יַעַל עִם אָחִיו. כִּי אֵיךְ אֶעְלֶה אֶל אָבִי וְהַנְּעֵר אֵינְנוּ אִתִּי פֶּן אֲרָאָה בְּרַע אֲשֶׁר יִמָּצֵא אֶת אָבִי". כשהיה דודי הרה"ג יהודה צדקה זצ"ל – 'ראש ישיבת פורת יוסף', מצטט פסוק זה, היה בוכה ודורש "כי איך אעלה אל אבי" – כיצד אעלה אל אבינו שבשמים, "והנער איננו אתי" - הנער אינו הולך בדרך התורה והמצוות. ובזה היה נותן מוסר גדול ונורא בעניין חשיבות חינוך הילדים.

ומכאן אנו אומרים, שהילד צריך להתחנך ללכת בדרכי אבותיו, ולשם כך צריך האבא להרגיל את בנו להגיע לבית הכנסת, ולמרות שהבן לא יושב כל הזמן על הכסא אלא יוצא מדי פעם להתאוורר ולשחק, לית לן בה, כי עצם ההרגל לבוא לבית הכנסת ולראות את המתפללים בתפילתם משאיר רושם עמוק וחיובי בילד.

כשמשה רבנו מתייצב לפני פרעה ומצוה אותו לשלוח את עם ישראל, ומאיים עליו במכת ארבה, אומרים עבדי פרעה לפרעה (שמות י', ז) "עַד מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים וְיַעֲבְדוּ אֶת ה' אֶל-לִקְיָהֶם הִטָּרְם תִּדַע כִּי אֶבְדָּה מִצְרַיִם". וכששומע פרעה את דבריהם, הוא קורא למשה ולאהרן ואומר להם (שמות י', ח) "לָכוּ עִבְדוּ אֶת ה' אֶל-לִקְיָכֶם מִי נְמִי הַהֲלָכִים". ועל זה עונה לו משה רבנו (שם, ט) "בְּנַעֲרֵינוּ וּבְזַקְנֵינוּ נִלְךָ בְּבָנֵינוּ וּבְכַנּוּתֵנוּ בְּצִאֲנֵנוּ וּבְכַבְרֵנוּ נִלְךָ כִּי חַג ה' לָנוּ". אך פרעה מתנגד ואומר למשה רבנו לשם מה אתם צריכים לקחת את הטף להקריב קרבן, (שם, יא) "לֹא כֵן לָכוּ נָא הַגְּבָרִים וְעִבְדוּ אֶת ה' כִּי אֲתָה אֲתָם מִבְּקָשִׁים וַיִּגְרַשׁ אֲתָם מֵאֶת פְּנֵי פְרַעֲה".

ביאור הויכוח ביניהם הוא בתפיסה האמיתית של חינוך הילדים. משה רבנו אומר לפרעה שהנערים ילכו עם הזקנים, כי הם צריכים ללמוד מהם את דרכי עבודת ה', את עבודת הקרבנות, את קיום המצוות, ובלי הנערים, לא נלך, כי אין שום תועלת בעבודת ה' אם לא ילמדו אותה לדורות הבאים. גם בפרשת הקהל נדרשו הנשים להגיע. ושואלים, אם הנשים תגענה מה ייעשה עם הטף שנשאר בבית ללא השגחה? אלא אדרבה הילדים הקטנים היו מגיעים עם אמותיהם ומתחנכים בראיית המעמד הנורא של "הקהל". פעם הייתי בחו"ל והתפללתי באחד מבתי הכנסת שם, והנה אני רואה שבליל

שבת לא הגיע ולו ילד אחד לבית הכנסת. כשעמדתי לדרוש אמרתי להם ”איזה חושך שורר בבית הכנסת הזה”. כששמע הגבאי את דברי אמר לי: כבודו רוצה שאני אדליק עוד כמה אורות? צעקתי עליו: ”שבת היום!” ובודאי שלא לזה התכוונתי חלילה. והמשכתי ואמרתי: ”רבותי, אני רואה חושך נורא”. קם אחד המתפללים ואמר לי שהוא רופא עיניים, ואם רצוני שיבדוק את עיני. אמרתי להם: יש כאן חושך נורא כיון שאין אפילו ילד אחד בבית כנסת, ודברתי על חשיבות חינוך הילדים, ושיש לדאוג להביאם לבית הכנסת, וזו הערובה להמשך קיום הקהילה גם בדורות הבאים.

החינוך מקטנות הוא שורשי ויסודי, ולכן טעות ללמד ילד קטן שרק התחיל לדבר שיאמר ”אבא” או ”אמא”, או שמות האחים בבית וכדו’, אלא צריך מייד ללמדו לומר ”תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב” וכך מחנכים אותו בדברי תורה כבר בעת פתיחת פיו, ומעלה זו חשובה היא עד למאוד ותניב פירות ופירי פירות יפים וחשובים. וכן אמרו חז”ל בסוכה (מ”ב ע”א) על קטן שיודע לדבר, שחייב אביו ללמדו תורה. וממשיכה הגמרא ושואלת: תורה מאי היא? אמר רב המנונא, תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב.

ולמדתם אותם את בניכם

דודי הרה”ג יהודה צדקה זצ”ל – ראש ישיבת ’פורת יוסף’ היה אומר: כתוב (דברים י”א, יט) ”וְלִמְדַתֶּם אוֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם” - מכאן שחייב האב ללמד את בנו תורה, והפסוק ”וְלִמְדַתֶּם” מלמד שאם אביו לא לימדו תורה, הבן חייב ללמוד בעצמו (עיין קידושין כ”ט ע”ב):

ואם אינו לומד תורה וגם אינו מלמד את בנו תורה, כשהוא קורא ק”ש הוא כאילו מעיד עדות שקר בעצמו.

ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה

פעם הייתי בחוף הים עם ילדי הקטנים (בחוף נפרד לחלוטין בקרית צאנז בנתניה), וראיתי אדם בעל חזות דתית, עם ציצית וכובע גדול ועם זקן ופאות, והוא הוציא אוכל והתחיל לאכול עם בניו הקטנים ללא שנטל ידיו, וחששתי שמא ילדי הקטנים ילמדו ממנו. אמרתי לו, ומה עם נטילת ידיים? הנה הילדים שלי רואים שאתה אוכל בלי נטילה, והם יאמרו לי שאני מחמיר עליהם. אמר לי אותו אדם, אבל כאן זה שפת הים. אמרתי לו, וכי בשפת הים אינך מצווה לקיים מצוות, הלא מלא כל הארץ כבודו? הוא שמע לדברי ומיד ביקש ממישהו שיביא לו בכלי מים מהים כדי שיטול ידיו. אמרתי לו שאי אפשר לעשות כן, כיון שמי הים אינם ראויים לשתיית כלב, ואין אפשרות ליטול בהם ידיים, ויש לו אפשרות לטבול ידיו בים וזה מועיל מדין טבילה.

ועל טבילת ידיו בים, ישנה מחלוקת מה יברך, האם "על נטילת ידיים" (כדעת הבא"ח) או "על טבילת ידיים" (כדעת החולקים על הבא"ח). התפלא אותו אדם מכמות ההלכות שיש אפילו בחוף הים. זהו שכתוב (דברים כ"ח, ג) "ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה" – שיתנהג בשדה כמו שמתנהג בביתו ואין שום מקום בעולם שבו פטורים מתורה ומצוות. ישנם אנשים שרוצים להראות כלפי חוץ כ"מודרנים" ומתביישים בכיפה שעל ראשם, ולכן כשהם הולכים ברחוב הם מורידים את הכיפה (ל"ע). ויש שלהפך, בביתם הם מברכים בשפה רפה ובלי שום כוונה, ואילו בחוץ הם מברכים בכוונה גדולה ובקול רם כאחד האדמו"רים. על זה התורה מזהירה ואומרת "ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה", ללמדנו ששמירת התורה והמצוות צריכה להיות בקדושה ובטהרה במידה שווה, הן בביתו והן ברחוב.

הילד איננו ואני אנה אני בא

כתוב בפרשת וישב "הילד איננו ואני אנה אני בא" (בראשית ל"ז, ל). חכמי המוסר למדו מפסוק זה וכן מהפסוק (שם מ"ד, לד) "כי איך אעלה אל אבי והנער איננו איתי" שהאבא צריך להשגיח על הבן שילך בדרך התורה והמצוות, וכבר מקטנותו צריך להשגיח עליו ולחנכו. ולא כאותם האומרים כשיגדל הילד אנו נחנך אותו, ואז כבר הילד לא בא לבית הכנסת "ואני אנה אני בא", אלא החינוך הוא מקטנות משעה שהילד מתחיל לדבר, וכדברי הגמרא במסכת סוכה (מב ע"א): קטן היודע לדבר, אביו לומדו תורה וק"ש. תורה מאי היא? א"ר המנונא: תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב".

ואם רוצה להרדים את ילדיו הקטנים על ידי שירים, יזהר שלא ישמיע להם שירי עגבים ר"ל אלא רק שירי קדש, כדי שישנו מתוך דבר תורה ומתוך דברי קדושה וזה עיקר העיקרים.

ובדרך אגב, אני רגיל תמיד לספר, פעם היינו בחולון והכריחו אותי לבא לאחד מבתי הכנסת בעיר כדי לדבר, אך אני סירבתי כי השעה היתה שתים עשרה בלילה, אך חסמו את דרכי עם שני אופנועים ולא נתנו לי לעבור, ולא היתה לי ברירה אלא למלאות את מבוקשם. הגעתי לבית הכנסת ואני רואה שהוא מלא באנשים, ולאחר שאמרתי דבר תורה, ביקש ממני הרב שהיה שם שאברך את הנערים שהיו שם. אני עמדתי על הבימה, וכל הנוכחים עלו בזה אחר זה. והנה כשעלה הראשון, הנחתי את ידי על ראשו לברכו ואני מרגיש קוצים בידי (היה זה ג'ל שאותם נערים שמו על שערות ראשם), וכן אירע כשעלה השני והשלישי, וכשעלה הרביעי לא הנחתי ידי על ראשו, והוא אמר לי 'הרב לא הניח ידו על ראשי!' אמרתי בבדיחותא: עוד מעט יהיה לי חורים בידיים.

אמר לי הרב: ”את כל הנערים הללו, אני לוקח ומלמד אותם תורה והם הופכים להיות בעלי תשובה” - אשריהם ישראל.

עידוד הילדים בספרים יפים

יש לכבד ולעודד את הילדים הקטנים, ולתת להם את הספרים הטובים יותר והיפים יותר בלימוד, ולעצמו יקח האב או המחנך את הספר היותר פשוט. גם בבית הכנסת, יש סידורים וחומשים טובים ומשובחים וחדשים, ויש אשר כבר בלו ונראים ישנים - יש להזהר לתת את הסידורים המפוארים והיפים לילדים הקטנים כדי לעודד אותם לבוא ולהתפלל ולהאחיב עליהם את התפילה ואת בית הכנסת, וגם את לימוד התורה, וכך יזכה לגדל דורות ישרים מבורכים, והתורה תחזר אחרי אכסניא שלה.

למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו

הקב”ה מגלה את אהבתו של אברהם אבינו לשמירת תורה ומצוות ואת רצונו לחנך את הדורות הבאים לשמירתם, וכך התורה כותבת: (שם, יז-יט) ”וְהָאָמֵר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאֲבֹרָתָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה. וְאֲבֹרָתָם הִיוּ יְהִיָּה לְגוֹי גָדוֹל וְעֲצוֹם וְנִבְרָכוּ בוֹ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ. כִּי יִדְעֹתֶיךָ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָכֶיךָ הַלְעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הִבִּיא ה' עַל אֲבֹרָתָם אֶת אֲשֶׁר דִּבַּר עָלֶיךָ”. ויש לשאול, מדוע רק כאן כותב הקב”ה שידוע בו שיצוה את הדורות הבאים, וכי לא היה ברור הדבר אחרי ניסיון כבשן האש והעקדה ושאר כל הניסיונות שבהם עמד אברהם אבינו? אלא נראה לומר שהקב”ה אומר כן בלשון חיבה על אברהם אבינו שדבקו באהבת ה' ובקיום מצוותיו התבטאה בכך שהוא דאג בכל מאודו לחינוך הדורות הבאים אחריו ולשמירתם בתכלית. ועל כן ”ידעתיו” – הוא לשון חיבה (עיין בדברי רש”י בראשית יח, יט בד”ה ’כי ידעתיו’).

דודי הרה”ג רבי יהודה צדקה זצ”ל – ראש ישיבת ’פורת יוסף’, היה רגיל לומר בעניין חינוך הבנים, שיש המחנכים את בניהם לא בצורה שורשית, עד שירצו הבנים לקיים את המצוות מעצמם, אלא רק משום שכך היה נהוג בבית אבא, ומשום כבודו ומוראו היו עושים כמוהו בפניו ובזמן חיותו, אבל לאחר שהאבא נפטר מן העולם, הבנים אומרים עליו קדיש חודש ולמרבה שנה, וחושבים שעשו לו טובה גדולה כל אותה השנה, והם עושים ככל העולה על רוחם. ומאברהם אבינו אנו למדים שיש לדאוג לחינוך בניו שגם ”אחריו” – לאחר פטירתו של האב, ימשיכו בדרך התורה והמצוות.

עיקוף הדרך על מנת שלא להכשל

ועוד אומרת הגמרא (ע"ז דף י"ז ע"א): "ר' חנינא ור' יונתן הוו קאזלי באורחא, מטו להנהו תרי שבילי חד פצי אפיתחא דעבודת כוכבים וחד פצי אפיתחא דבי זונות, אמר ליה חד לחבריה ניזיל אפיתחא דעבודת כוכבים דנכיס יצריה, א"ל אידך ניזיל אפיתחא דבי זונות ונכפייה ליצרין ונקבל אגרא. כי מטו התם חזינהו איתכנעו מקמייהו, א"ל מנא לך הא, א"ל מזימה תשמור עלך תבונה תנצרכה. א"ל רבנן לרבא מאי מזימה אילימא תורה, דכתיב בה זימה ומתרגמינן עצת חטאין וכתוב הפליא עצה הגדיל תושיה, אי הכי זימה מבעי ליה, ה"ק מדבר זימה תשמור עליך תורה תנצרכה", עכ"ל הגמרא. ואת זה רק רבנים גדולים יכולים לעשות כך, אבל אנו אומרים אל תביאנו לידי ניסיון, כדי שאח"כ לא נבוא ח"ו לידי בזיון.

הרה"ג המקובל האלקי חכם סלמאן מוצפי זצ"ל, היה שומר את ביתו מכל דבר שיש בו חוסר צניעות. כשבנותיו היו צריכות ללכת ללמוד בבית הספר 'בית יעקב', הוא הלך מביתו ועד מקום הלימודים כדי לבדוק אם יש בדרך חנויות שמפרסמות דברים שאינם צנועים וכדו', וכל זה כדי לסלול להם דרך שאין בה כל חשש.

הקב"ה ברא לאדם פה, עיניים ואוזניים, וחובה על כל אדם לשמור אותם מכל מכשול ולהחזיר את הפיקדון לבוראם בתכלית הנקיות. והרי הקב"ה ברא להם שומרים, עפעפיים לעיניים, תנוך ואליה לאוזן, שיניים ושפתים לפה (ועיין כתובות ה' ע"א וע"ב).

אני הייתי רגיל לומר ביום של חלוקת סידורים או חומשים לילדים קטנים בפעם הראשונה, שההורים שלהם ישמרו את הסידור הראשון של הילד או החומש הראשון, לאחר שהילד כבר השתמש בו ולעיתים אף נקרעו מעט דפיו, ויביאו לו אותו כשיגדל, כי אשרי מי שספריו קרועים שהדבר מראה שמתמש בו, והוא יראה זאת לבניו. פעם נוכחתי באחד האירועים מעין אלו וחילקו לילדים חומש ויקרא, ונזכרתי בדברי חז"ל: יבואו טהורים ויעסקו בטהרות.

חינוך הבנים של יעקב אבינו

"וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו לְקַטְוּ אַבְנִים" (בראשית לא, מו)

"לאחיו - אלו בניו" (רש"י)

ובהמשך נאמר "וַיִּקְרָא לְאֶחָיו לְאָכַל לֶחֶם" (לא, נד)

"לאחיו - לאוהביו שעם לבן" (רש"י)

ויש לשאול, מדוע לא פירש רש"י שאלו גם כן בניו כפי שפירש בפסוק הקודם? (וראה בשפתי חכמים). אלא, בשעה שלקטו אבנים לקח את בניו, אך בשעה

שישב לסעודה עם לבן לא הזמין את ילדיו, כדי שלא יראו רשע באכילתו, ללא נטילה וללא ברכת המוציא וברכת המזון, וחלילה וחס ילמדו ממעשיו. הרה”ג יצחק ניסים זצ”ל – הראשון לציון והרב הראשי לישראל, היה אומר: פעם היתה האינקוויזיציה, והם היו לוקחים אנשים ומענים אותם כדי שיהיו נוצרים. כיום יש ‘מיתת נשיקה’ – הנה יהודים ונוצרים לומדים ביחד בנים ובנות באותו בית ספר, ומנהגם לפני שנפרדים לנשק אחד את השניה מקטנותם – וזו מיתת נשיקה, וצריכים מאד להזהר בזה.

הייתי פעם באיזה מקום בחו”ל, ושם לומדים היהודים בבתי ספר של גויים בחינם. והנה כשבאתי לבית הכנסת ראיתי שהסוכנות היהודית עורכת מגבית בין יהודי הקהילה. כשעליתי לדבר אמרתי לנוכחים: רבותי, אל תתנו כסף למגבית המאוחדת, עניי עירך קודמין, תאספו כסף ותבנו בית ספר יהודי, שהילדים שלכם לא ילמדו עם הגויים.

הייתי פעם בחו”ל והזמינו אותי למסיבת סיום, חשבתי שסיימו סדר משניות או ש”ס וכדו’, והנה כשבאתי ראיתי שהמסיבה היא לסיום שנת הלימודים של התלמידים היהודים, אשר לומדים בבית ספר של גויים. באותו אירוע דברתי על כך שאין זה טוב לשלוח את הילדים לבי”ס של גויים, והיה מתורגמן שתרגם את דברי, אך שמתי לב שהוא חושש לתרגם את דברי במדויק. אמרתי לו, כנראה שכבודו אינו מבין את לשון הקדש שלי, ובקשתי מאחד הרבנים שיתרגם את המשך דברי. ואני המשכתי ואמרתי: ”רוצחים!!” והרב תרגם את דברי. כששמעו הנוכחים את דברי נבהלו. ואמרתי להם: ”מי ששולח את הילד שלו לבי”ס של גויים, הורג את הילד שלו, זה חינוך?! הקב”ה נתן לכם מרגלית יקרה ואתם זורקים אותה?!”

חינוך הילדים מתחיל מקטנות, ואין חיוב לתת לילד מכות אלא החיוב הוא להעיר לו אם עשה דבר שלא כדין. למשל, אם הילד שתה ולא בירך, אזי לאחר שישתה, ישאל אותו: האם ברכת? ויסביר לו בלשון רכה שהברכה היא הודאה לקב”ה, וכל מי שאינו מברך כאילו גוזל וכו’ (ברכות לה ע”ב).

שלמה המלך ע”ה אומר ”חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר” (משלי יג, כד) - רק אם המוסר לא הועיל, אז יתן לו מכה קלה. ולא יאמר, כשיגדל הילד אני אחנך אותו, אלא החינוך הוא מגיל קטן. וכיום שהילדים כבר מקטנותם חכמים ונבונים, ועלולים להשיב על כל מוסר שיאמרו להם, על כן ידבר אליהם בלשון רכה שתתיישב על לב השומעים.

לדאוג לחינוך הילדים

”וְהוּא צִלַּע עַל יָרְכוֹ” (בראשית לב, לב)

אומר הזהר הקדוש ”יוצאי ירך יעקב” - אלו בניו של האדם. לפעמים השטן והיצר הרע אינם יכולים לפגוע באדם ולכן הם פוגעים בירך שלו, בבניו, ולכן צריך האדם מאוד להזהר ולחנך את בניו בדרך התורה והיראה, וגם אם הוא גדול בתורה וביראת שמים, היצר מתגרה בבניו ולכן צריך שמירה מעולה! ועל האדם לדעת לאיזה מוסד חינוכי הוא ישלח את ילדיו, ושיקול של קרבה לבית אינו שיקול, אלא יחפש מקום טוב. אם למשל אדם אינו חש בטוב ויש לידו רופא שאינו מומחה, הרי הוא לא ילך אליו, אלא יחפש את הרופא המומחה, וה”ה כאן בענייני חינוך - לא יחפש אדם לבנו מוסד חינוכי שאינו ברמה טובה מכיון שהוא קרוב לביתו. והחינוך מתחיל כבר מקטנות.

הרה”ג המקובל האלוקי חכם שמעון אגסי זצ”ל, תלמידו של בעל ה’בן איש חי’, היה אומר: כתוב בתהלים (ק”ט, ס) ”חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך” - אם חשתי ודאי שלא התמהמהתי? והוא עונה, לעיתים רואים אדם שרץ לבית הכנסת, ואפשר לפרש את ריצתו מחמת שהוא מאחר לתפילה, ואפשר לפרש את ריצתו כחיבוב מצוה והוא מקדים לבא לבית הכנסת. וכאן אומר הפסוק ”חשתי ולא התמהמהתי” - כלומר, רצתי לא מחמת שאני מאחר אלא כדי להקדים לעשות את המצוה.

פירוש שני, אם ”חשתי” - בעודי צעיר לעשות את המצוות בריצה ובזריזות, אזי ”לא התמהמהתי” - כשאזקין אמשיך לעשות את המצוות בריצה ובזריזות. אם למשל גר בריחוק מבית הכנסת, אך הוא מתרגל ללכת מביתו לביהכ”נ, אזי לבסוף הדרך נראית קצרה בעיניו ולא ארוכה (ומותר לרוץ לבית הכנסת אפילו בשבת. ועיין בברכות דף כח, ושו”ע סי’ צ’ סעי’ י”ב וכה”ח, ומש”ב שם).

כי איך אעלה אל אבי - חינוך הילדים

”כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי וְהִנְעַר אֵינְנוּ אֶתִּי” (בראשית מד, לד)

דודי הרה”ג יהודה צדקה זצ”ל - ראש ישיבת ’פורת יוסף’, היה מדגיש את לימוד המוסר שיש בפסוק זה עד כמה גדולה חובתנו בחינוך ילדינו, כי כשאדם יעלה לשמים הוא ייטבע על כך ויצטרך לתת דין וחשבון מפורט כיצד הוא חנך את ילדיו, שהם פקדון שהקב”ה הפקיד בידינו, למען יוכל העולם להמשיך להתקיים כרצונו ועל פי חוקיו משפטיו ותורותיו. וישאלו את האדם באיזה תלמוד תורה או ישיבה למדו ילדיך? כמה היית עקבי אחרי ההתקדמות שלהם? כמה השקעת בהם למען יוכלו להתקדם ולגדול כתלמידי חכמים? או לפחות יראי שמים? ואם אדם יענה שאת ילדיו הוא שלח לבית ספר חילוני בטענה שזה קרוב לבית, או ששם לא צריכים לשלם כסף רב, ושם לא מחנכים על יראת שמים כלל

ועיקר, אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה. זהו שכתוב ”כי איך אעלה אל אבי”, היינו לאבינו שבשמים אחרי מאה ועשרים שנה, ”והנער איננו איתי”, מה נענה אם החינוך שהוא קיבל לא היה על טהרת לימוד תורה ויראת שמים, איך לא יתבייש מהטענות והתשובות שלו.

חובת החינוך לדורות הבאים

”וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי פָּרַת אֶת הַפְּרִיִת הַזֹּאת וְאֶת הָאֶלֶּה הַזֹּאת. כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹּה עֲמָנוּ עֹמֵד הַיּוֹם לְפָנָי ה' אֶלְקֵינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹּה עֲמָנוּ הַיּוֹם” (שמות כט, יג-יד)

משה רבנו אומר לבני ישראל שאינו מפנה את התוכחה אליהם ישירות שכן הם עמדו לפני הר סיני וזכותם גדולה, אבל עליהם לדאוג להמשך חינוך הילדים והדורות שלא עמדו לפני הר סיני, ולמסור להם את הדברים שהם קיבלו ומה שהם ראו, כך שיתחנכו כאילו שגם הם עמדו לפני הר סיני. והחינוך האמיתי מתחיל באדם עצמו ובדוגמה האישית שהוא משרה על סביבתו. ואם למשל אבא מוכיח את בנו שלא ידבר בשעת קריאת התורה, אך הוא בעצמו אינו מקפיד בזה, הרי שלתוכחתו אין משמעות בעיני בנו. על כן צריך האדם להראות דוגמה אישית ואחרי כן יוכיח את האחרים, בבחינת ”התקוששו וקושו” (צפניה ב, א).

קרבן ראשית - חינוך מקטנות

”קִרְבַּן רֵאשִׁית תִּקְרִיבוּ אֲתֶם לָהּ” (ויקרא ב, יב)

מקרבן ראשית למדנו עוד דבר בעניין חינוך הילדים שנקראים ”ראשית”, שצריכים לפנק אותם בדברים שמנים ומתוקים כדי למשוך את לבם ללמוד תורה, להתפלל בבית הכנסת, לבוא לקרוא תהלים ב'חברת תהלים', וכל כיוצא בזה, וכן טוב לשבח ילד על מעשיו הטובים. וב"ה ישנם אנשים שדואגים להחזיק את חברות התהלים, ודואגים לחלק לילדים ממתקים טעימים, ויש גם אדם במנין שלנו שתבוא עליו ברכת טוב שדואג לחלק שוקולדים וממתקים לילדים שבאים למנין הראשון בשבת עם הנץ החמה, והוא דבר משובח וטוב, וזהו שב"קרבן ראשית" צריכים להביא דברים מתוקים. אבל כאשר הילד גדל, אין צורך להביא לו דברים מתוקים כמו לילדים הקטנים כדי למשוך אותו לבוא, אלא הוא כבר צריך להתעורר ולבוא מעצמו, ולעמוד בכוחות עצמו בלימוד תורה ובקביעות תפלה.